

években létesülő (állami támogatást is élvező) nyelvjárási bizottságok, nyelvjárási könyvsorozatok és folyóiratok, kézikönyvek és nyelvatlaszok, amelyeknek bibliográfiáját a legutóbbi évekig közli a szerző. (A nyelvatlaszok egyike sem vetíti térképre az egész németalföldi nyelvjárásterületet, hanem külön az észak-déli, illetve keleti területeket, a harmadik pedig regionális atlaszok sorozata).

A fejezet végén a szerző összefoglalja a németalföldi dialektológia eddigi teljesítményeit (pl. a nagy nyelvi áramlatok, hatások kimutatását). Hiányolja a szintaktikai kérdések feldolgozását.

Az utolsó, legrövidebb fejezet a németalföldi nyelvjárások felosztásának elméleti kérdéseivel foglalkozik, történetileg is vizsgálva a problémát. Konkrét felosztást nem közöl, a könyv azoknak az elvégzendő feladatoknak felsorolásával zárul, amelyek korszerű felosztást eredményezhetnek.

Goossens műve a nyelvjáráskutatás minden lényeges kérdését érinti. Alapozásként szolgálhat a nyelvjárástudományt tanulmányozni szándékozók számára. Jellegzetesen németalföldi kérdések váltakoznak általános nyelvészeti témákkal, mindkettőben találhat tanulságot a magyar kutató is. Mindenképpen tanulságos megismerni egy hozzánk hasonló kis nép nyelvjárástudományának történetét és mai állapotát az igen eltérő nyelvi jellegzetességek ellenére is. Fő tanulságul az szolgálhat, hogy a magyar nyelvjárástudomány — behozva a század első felében fennálló óriási lemaradását a nyugati szomszédok tudományos haladásához képest — ma egyenrangúan áll a tudományos életben; mutatja ezt többek között a nemzetközi tudományos irányzatokkal való együttműködése és saját feladatainak sikeres teljesítése (pl. Nyatl.).

MOLLAY ERZSÉBET

VELCSOV MÁRTONNÉ: **Antropometrikus mértéknevek a magyar nyelvben** (Nyelv-tudományi Értekezések 84. sz.; Bp., 1974., 110 l.)

Nyelvünk mértékneveinek kérdéseivel hosszú idő óta foglalkozik a szerző. A kérdéskörön belül figyelme csakhamar a legérdekesebb, legősibb mértéknév-csoportra, a testrésznevekből alakultakra fordult. „Testrésznevekből alakult mértékneveink története” címen 1958 óta sorozat formájában jelentette meg ide vonatkozó tanulmányainak eredményeit (I. *Arasz*: Népr. és Nytud. II, 49—72; II. *Öl*: uo. III—IV, 115—27; *Ujj*: MNy. LXI, 298—305; IV. *Hüvelyk*: uo. LXIV, 56—66; V. *Tenyér*: Népr. és Nytud. XII, 39—45; VI. *Láb*: uo. XIII, 45—54; stb., vö. 101. l.). Ezekén kívül is több, részben ide vágó munkája jelent meg.

A témakör mintegy másfél évtizedes elmélyült tanulmányozása nemcsak a szerző nagy hozzáértését formálta ki, hanem természetes módon vezette el az előzményeket összegező kandidátusi értekezés megírásához is, amelyet aztán „A legrégebb ma-

gyar mértéknevek története” címmel sikeresen megvédett. Ebből az értekezésből formálódott a kezünkben levő kötet anyaga.

Ha elfogadjuk azt a feltétlenül helyes elvet, hogy a nyelv szókincse önmagában véve is bonyolult összefüggések rendszerhálózata, akkor különösen sokra kell értékelnünk az olyan tanulmányokat, amelyek a szókincs valamilyen szempontból kiválasztott részletét úgy vizsgálják, hogy közben az elemek közötti viszonyokat tüzetesen felderítve rendszertani sajátságokat mutatnak meg. Körültekintően megválasztott szócsoport módszeres vallatóra fogása fontos általános nyelvészeti kérdésekre is magyarázatot adhat a konkrét nyelvi eredményeken túl. Közlebb férközhetünk ilyen módon általános jelentéstani problémákhoz, a valóság ábrázolásának, nyelvi eszközökkel való leképezésének módjaihoz, az emberi megismerés folyamatának fejlődéséhez, a konkrétnek az elvontba való átváltódásához, a gondolkodás fejlődésének tettenéréséhez.

A mértéknevek kialakulása, történeti fejlődése, egymáshoz való viszonya, rendszerre kristályosodása különösen alkalmas ilyen jellegű vizsgálatok folytatására. A téma feldolgozása sokoldalú ismereteket kíván az általános és magyar jelentéstán, a nyelvtörténeti és összehasonlító nyelvészeti kutatások szinte minden területén. Múlthatatlanul szükségessé teszi a beható tájékozottságot a nyelv és a nyelven kívüli valóság kapcsolatának viszonylatában, a néprajz és népélet kérdéseiben, a magyar és más európai meg finnugor társadalmak feudális kori és későbbi társadalmi, civilizációs fejlődéstörténetében: csak mindezen ismeretek komplex alkalmazása vezethet megnyugtató eredményekhez. Ráadásul — mivel a modern korszakok szükségyszerűen a mértékek nemzetközi rendszerének kifomálódását hozták magukkal — figyelemmel kell kísérni a nem csekély nemzetközi méréstörténeti és mérés-technikai szakirodalmat is.

Máris előrebocsáthatjuk: mivel a szerző mindezen követelményeket nemcsak vállalta, hanem meg is felelt nekik, műve korántsem „csupán” egy magyar nyelvészeti szempontból érdekes szócsoport sokoldalú feldolgozása, hanem a témakör általános, nemzetközi vonatkozásban is figyelemre méltó, gazdag tanulsággal szolgáló összefoglalása. Reméljük, hogy a szerző itt kifejtett eredményeit a nemzetközi tudományosságba nemcsak a kötet végén található német nyelvű kivonat lesz hivatva bevinni.

A jól felépített kötet szerkezete egyébként a következő: Először „Általános kérdések” címen (3—12) a mérés ősi módjairól, a testrészek mértékül használatának elterjedt voltáról, eltérésekből adódó nehézségeiről, az egységesítési törekvésekről és a méterrendszer bevezetéséről kapunk áttekintést. Ezután egy rövid fejezet („Módszertani megfontolások” 13—6) a vizsgálandó anyag körülhatárolásáról és a feldolgozás szempontjairól tájékoztat. A testrésznevekből alakult mértékneveket két fejezetben tárgyalja: „Hivatalos mértéknevek” címen (17—52) az *öl*, *láb*, *ujj* és *hüvelyk*, majd a „Nem hivatalos mértéknevek” cím alatt a *kar*, *könyök*, *marok marék*, *tenyér*, *arasz* és a *lépés* szavak fejezeit találjuk (53—91). Ezek után két lezáró fejezet következik: „Egységesítő törekvések hazánkban. Áttérés a méterrendszerre” (92—94); „A vizs-

gált mértéknevek nyelvi jellemzőinek összegezése” (95—9). A „Függelék”(100—8) bibliográfiát, forrásjegyzéket, szömutatót és német nyelvű kivonatot tartalmaz.

Azt az általánosan ismert és elfogadott tételt, hogy minden mérésnek közös lényege az összehasonlítás, a bevezető fejezetben számos rokon nyelvi példa bemutatásával szemlélteti. Hogy mikor lesz az összehasonlításból mérés, mikortól számíthatunk a hasonlítás alanyául szolgáló tárgy nevéből mértéknév kifejlődésére, azt a nemzetközi szakirodalom nyomán így határozza meg: „Mérésről... csak akkor beszélhetünk, ha a hasonlítást többször, rendszeresen megismételjük, vagyis a hasonlóság fogalma számfogalommal társul” (6).

Ezzel már el is jutunk a téma kapcsán felbukkanó egyik legnehezebb problémához: mit tekinthetünk a mérték ismérvének vagy ismérveinek? — Az ÉrtSz. a *mérték* főnév első jelentésének a mérték elvont fogalmi tartalmát, másodiknak konkrét eszközét tekinti: „1. Ált. az a meghatározott mennyiség, méret, amelyhez a testeknek, jelenségeknek valamely mérhető tulajdonságát hasonlítjuk, hogy nagyságát, erőfokát kisebb-nagyobb pontossággal megállapíthassuk... 2. Mérésre, méretek megállapítására használatos eszköz”.

Világos, hogy ez a megközelítés a mai társadalom tudatszintjéhez igazodik, a gondolkodás fejlettségére épít, amikor elsőnek tekinti az elvont normát, és másodlagosnak a norma gyakorlati realizálásának eszközét. Társadalomtörténetileg bizonyára elsődleges volt a hasonlításba vont tárgyak egymáshoz illesztése, nevük egymásra alkalmazása. Csak a hasonlításra legjobb eredménnyel alkalmazható tárgyakkal való mérés társadalmi méretűvé népszerűsödése után alakult ki a mérték normatív fogalma. A hasonlításban szereplő tárgyból tehát először „*mérő eszköz*”, majd a rendszeres használat következtében „*mérőeszköz*” vált, miközben kiformálta a maga normáját „*mértékét*”. Ezután következett az eredeti tárgyat már csak imitáló, sematizáló, annak csak norma-értékét realizáló új eszköz, a „*mérték*”.

Mindezt a szerzőnek eleve végig kellett gondolnia ahhoz, hogy a hétköznapi életben hasonlítások végtelen sorozatában szereplő tárgyak közül megfelelően ki tudja választani a valóban mértékeszköz alapjául szolgáló, mérésre alkalmas tárgyak csoportját. A hasonlításban természetsszerűen tolulnak előtérbe a mindig „kéznél levő” testrésznevek. Segíthet bizonyos nyelvi formákkal való gyakori kapcsolódás is (kasnyújtásnyi, körömfeketényi, hajszálnyi; bokáig, térdig, derékig stb.), ezek azonban még nem bizonyítják a mértéknévvé fejlődést. Nyelvileg a szerző a mértéknevek fő jellemzőjének a főnévi szófajúságot, a számnévi jelző bővítményt és a viszonyrag nélküli formát tekinti (15), ami a magyar nyelv ide tartozó szavainak nagy többségében valóban megfigyelhető.

A tárgyalt mértékneveknek hivatalos és nem hivatalos csoportra bontásához az szolgál alapul, hogy azok mintája, ábrája, etalonja megvan-e, megvolt-e a méterrendszer bevezetésekor.

Az egyes mértéknevek tárgyalása során külön alfejezetben foglalkozik a szavak jelentésével, a mértéknévvé vált kifejezés származékaival, és a szócsoport etimológiájával. Gazdag adatolást kapunk a magyar nyelv történeti, tájnyelvi szótárain kívül a

szerző saját régi nyelvi és modernebb, XIX. és XX. századi forrásokat is feldolgozó gyűjtéseiből is, ami akár a jelentésfejlődések, akár a származtatás szempontjából szilárd alapot ad a következtetésekhez. Szófejtéseiben szinte minden esetben tud valami újat is hozzátenni az eddigi etimológiai kutatások eredményeihez. Nem tekintélytiszteelő: ha kell, bátran szembeszáll legújabb etimológiai szótárunk felfogásával is, és győzi érvekkel a maga álláspontjának bizonyítását.

Sokszor nem könnyű még a szokásosnál bővebb adattár birtokában sem tisztázni minden jelentésárnyalatot és azok egymáshoz való viszonyát. Az *öl* számos jelentése között például meglepve látjuk, hogy a mintaszerű SzamSz. sem ad egyértelmű meghatározást az *ölfa* kifejezésben szereplő mennyiségről (saját tapasztalatunk szerint ez a köbmérték $2 \times 2 \times 1$ méter nagyságú, vagyis összesen „négy méter”, tehát négy köbméter hasábfá, vagy dorongfa).

Feltűnő, hogy a *marok* ~ *marék* tárgyalásakor a jelentések felvázolásakor figyelmen kívül hagyja az *összemarék* korrelációjaként felvehető *félmarék* származékot — igaz, nem veszik fel a szót értelmező szótáraink sem. A SzamSz. külön címszóként tárgyalja: 'annyi, amennyi az ember markába belefér'. Az *összemarék* körül lefolyt vitába ennek is lehetne beleszólása.

A mértéknevek közt utolsónak tárgyalt *lépés* tulajdonképpen nem illik a testrésznevek nevéből alakult mértéknevek sorába, minthogy cselekvésnévi természetű szó. Alkalmas azonban arra, hogy rámutasson: a legegyszerűbb cselekvések is segítségére lehettek az embernek a mérés, hasonlítás lebonyolításában. Ezek a szók azonban bizonyára a tudati fejlődésnek valamivel későbbi szakaszában jelentek meg, erre utal származék volta is. Érdeemes volt rámutatni erre a lehetőségre is.

A mértéknevek jellemzőinek összegezése során hasznos áttekintést ad a szerző a magyar kifejezések latin, illetőleg német nyelvi megfelelőiről (96), és a magyar szócsoportot összetartó jelentéstani asszociációs kötelékekről.

Velcsov Mártonné munkája egyszerre aprólékos és nagyvonalú tanulmány, számos új nyelvészeti és nyelvészetten kívüli ismerettel gazdagítja szakirodalmunkat.

SEBESTYÉN ÁRPÁD

Bibliographie der uralischen Sprachwissenschaft 1830—1970. Herausgegeben von Wolfgang Schlachter und Gerhard Ganschow. Redaktion: István Erdélyi. Redaktionsassistent: Christoph Gläser. Band I Ungarisch, I. Lieferung. München, 1964, XLVI és 192 l.

Mint a nyomtatott ismertető is beszámol róla, a munkát összesen két részben (Lieferung) megjelenendő két kötetre tervezik, amelyet még egy mintegy 320 lapnyi mutató egészít majd ki.

Az uráli nyelvtudomány bibliográfiája első ízben adja a kutató kezébe ennek a tudománynak másfél évszázados átfogó irodalmi összeállítását. A két kötet több, mint 40 000 tételt és számos ismertetés adatait, valamint a szerzők névjegyzékét tar-